

رقابت در دریای سرخ

نوشته ابن ایاس

تأثیر پرتغالی‌ها بر سرنوشت ممالیک مصر

«تجار عرب ساکن تنگه مکه در سمت عربستان» نوشته‌های این تصویر که از یک کتاب واقعه نگاری پرتغالی برداشته شده است، گواهی بر حضور پرتغالی‌ها در دریای سرخ در قرن شانزدهم است. (ر. ک. شکل صفحه ۲۵).

اروپایی بودند که به هند رسیدند. از آن پس مرتباً ناوگان‌های تجاری پرتغالی به آنجا وارد شدند. در سال ۱۵۰۰ یک ناوگان مصری که در خارج از بندر کالیکوت مستقر شده بود بدست پرتغالی‌ها بمباران شد و کشتی‌های پرتغالی در دهانه دریای سرخ استقرار یافتند تا راه کشتی‌های مصری و عربی را که عازم راه‌های هند بودند سد کنند. مصر ناچار به قبول شکست از هر دو طرف شد. کنترل دریاها را تقریباً همزمان با از دست دادن استقلال سیاسی خود به حکومت قسطنطنیه از دست داد. پس از آن مدت چهار قرن مصر در نقشه‌های امپراتوری عثمانی بصورت کشوری دست نشانده عثمانی‌ها نشان داده می‌شود.

در زیر بخشی از روایت‌های زنده و مفصل ابن ایاس را درباره این دوره مهم تحول تاریخی مصر نقل می‌کنیم. در این بخش او توجه خود را بر تأثیر پرتغالی‌ها بر تجارت عرب و زندگی مصری‌ها متمرکز می‌کند.

ابن ایاس که در سال ۱۴۴۸ در قاهره متولد شد، صاحب اثری ۶ جلدی درباره تاریخ مصر است که بالغ بر ۳۰۰۰ صفحه می‌شود. این واقعه نگاری، طبق رسوم آن زمان، با آفرینش دنیا شروع شده و با ذکر وقایع سال ۱۵۲۳، اندکی قبل از فوت نویسنده خاتمه می‌یابد. در فصل آخر ابن ایاس نوشته است که ممالیک مصر آخرین روزهای شکوه و افتخارشان را می‌گذرانند. مصری‌ها با مبارزه‌ی دوطرفه روبرو بودند. ترکیه عثمانی از طرف شمال فشار روزافزونی برای مقدمه‌چینی جهت حکومت بر تمامی دنیای اسلامی وارد می‌کرد و از طرف شمال غربی نیز پرتغال که کشتی‌هایش قاره افریقا را دور زده و از این طریق به راه‌های تجارتی دنیای هند راه پیدا کرده بود، آنها را با از بین بردن خط تجارتی ارتباط دهنده مصر و دنیای عرب با افریقای جنوبی تهدید می‌کرد.

در سال ۱۴۹۸ سه کشتی با فرماندهی واسکو دوگاما در کالیکوت، واقع در ساحل غربی دریای هند لنگر انداختند. اینها اولین کشتی‌های

ربیع الثانی ۹۱۱ (سپتامبر ۱۵۰۵): شاه برای مقابله با تهاجمات اروپائیان در امتداد سواحل هند سیاهی تشکیل داد. عده زیادی از سربازان آماده حرکت شده‌اند و آماده‌سازی تجهیزات با جدیت دنبال می‌شود.

جمادی الثانی (نوامبر): این سپاه مرکب از سربازان احتیاط و غلامان گاردشاهی است که اکثراً مراکشی و یا از کمانکشی‌های سیاه پوست و ترکمن هستند. بدستور شاه بَنّا، نجّار و کارگر نیز به این نیرو افزوده شدند تا دیوار و استحکامات برای محصور کردن جده بسازند. روز دوشنبه ۶ جمادی الثانی (۲ نوامبر) سپاه گرد آمده برای دفاع از هندوستان در میان هلهله جمعیتی عظیم از قاهره عزیمت کرد. حسین مشرف فرماندهی غلامان، ترکمن‌ها و سیاهان را به عهده داشت و مراکشی‌ها تحت فرماندهی نورالدین مصلتی قرار داشتند. این نیروها برای سفر به جده از طریق دریا، قاهره را برای ورود به سوئز ترک کردند. بدستور شاه تعدادی کشتی مملو از تجهیزات و اسلحه آنها را همراهی می‌کنند.

صفر ۹۱۲ (ژوئیه ۱۵۰۶): اخباری از نیروی عازم هند برای مقابله با مهاجمات اروپائیان اصل گردید. به موجب اخبار واصله حسین با همکاری سنقر کمانکش و مصلتی مراکشی بمجرد ورود به جده شروع به ساختن استحکامات در امتداد ساحل کرده است. این عاقلانه‌ترین کار بوده است و ساختمان‌ها خیلی خوب بوده‌اند. همین سپاه بدون هیچگونه مقاومتی بندر سواکین را تسخیر کرده و ادویه انبار شده در آنجا را ضبط و مردم را از شهر تخلیه کرده است. شاه از دریافت این خبر موفقیت‌آمیز به شدت خوشحال شد.

ذیحجه (آوریل - مه ۱۵۰۷): پیک حجاج برای رساندن خبر ورود ارتش مصری و توقف آنها در عرفات برای بجای آوردن مراسم عرفه به مصر بازگشت. مطابق گفته او اروپائیان هنوز در امتداد و سواحل هند شبیخون می‌زنند و حسین فرمانده کل قوای عازم هند ساختن قلعه‌هایی را در اطراف و نزدیک خود شهر شروع کرده است و در عین حال کشتی‌ها عازم حرکت به سوی عدن هستند. بنظر می‌رسد که شاه از شنیدن این اخبار خوشحال شده است. بعدها گستاخی اروپائیان حد و مرزی نمی‌شناخت. حدود ۲۰ کشتی آنان جرات کرده به دریای سرخ وارد شدند و به کشتی‌های تجاری هند حمله کردند و برای جلوگیری از پیشروی کشتی‌های محافظت کننده شبیخون زده و به کالاها دستبرد زدند. در نتیجه بدست آوردن عمامه و روپند مسلمان در مصر خیلی مشکل شد.

گفته شده است که اروپایی‌ها به شکستن دیوار دریایی واقع در قطعه زمینی که راه دریایی چین به مدیترانه راجدا می‌کرد، موفق شده‌اند. سالها اروپائیان شدیداً تلاش می‌کردند این دهانه را عریض‌تر کنند تا کشتی‌هایشان بتوانند وارد دریای سرخ شوند. و چنین بود آغاز این جنگ تجاری.

شعبان ۹۱۴ (دسامبر ۱۵۰۸): خبر رسید که قوای اعزامی به هند تحت فرماندهی امیر حسین بر اروپایی‌هایی که بر اقیانوس هند تسلط داشتند پیروزی‌هایی کسب کرده و تعداد زیادی اسیر گرفته است. بدستور شاه که از دریافت این خبر بشدت مسرور شده بود سه روز تمام طبل‌ها بلاانقطاع نواخته شدند. حسین برای به زانو درآوردن اروپائیان قوای کمکی خواسته است.

۱۱ محرم ۹۱۵ (ژوئن ۱۵۰۹): وزیر دربار، علاءالدین، برای نظارت بر ساخت کشتی‌هایی که قرار است برای دفاع از هندوستان فرستاده شوند به تور عزیمت کرد.

صفر ۹۱۵ (ژوئن ۱۵۰۹): خبر رسید که سپاه مستقر در هندوستان بفرماندهی حسین مشرف شکست خورده است و اروپائیان آنرا تار و مار کرده، کشتی‌هایشان را ضبط کرده‌اند شاه از شنیدن این خبر شدیداً ناراحت بنظر می‌رسید.

صفر ۹۱۶ (مه ۱۵۱۰): قاصدی از طرف شاهزاده کمپایه، محمودشاه همراه با اشراف هندی نامه‌هایی آوردند که در آن این شاهزادگان اصرار می‌کردند که باید قوای نظامی به سواحل هند که مورد تجاوز دزدان دریایی اروپایی قرار گرفته‌اند فرستاده شود. گستاخی اروپائیان حدود مرزی نمی‌شناخت و بعد از پیروزی بر حسین، فرمانده نیروی اعزامی مصر، درباره استقرار در کشور می‌اندیشیدند.

پنج‌شنبه ۳۰ رمضان ۹۱۸ (۹ دسامبر ۱۵۱۲): این روز شاهد بازگشت امیر حسین که رهبری قوای اعزامی به هند را به عهده داشت. پس از مدتی نزدیک به هفت سال و سه ماه بود. او طی مأموریت خود در جنگ با اروپائیان درگیر شده و

بدین‌طریق با رنجها و خطراتی وصف نشدنی مواجه شده بود. یادآوری می‌شود که او مسئول ساختن حصار و برج‌های استحکاماتی در جده بود که اینها خود آثار نفیس استادکاران بودند. در آنزمان او نقش فرماندار جده را به عهده گرفته نشان داده بود که دیکتاتور و خودپسند است. او مالیاتی به میزان ده درصد برای تجار و مردمی که از بی‌عدالتی‌های او رنجها کشیده و او را غیر قابل تحمل یافته بودند تعیین کرده بود. او روابط دوستانه‌ای با تنی چند از شاهزاده‌های هندی برقرار کرده بود و در هنگام مراجعتش به مصر، همراه خود فرستاده‌ای از سوی مظفرشاه بن محمود، شاهزاده کمپایه که پدرش بتازگی فوت کرده بود، آورده است. این دیپلمات برای درخواست اعطای اختیارات دیپلماتیک به مظفرشاه از طرف خلیفه، به مصر آمده است. سلطان لباسهای فاخر به امیرحسین و این دیپلمات اهدا کرد و آنها با تشریفات رسمی مقرر فرماندهی را ترک گفتند.

سال ۹۲۰ (۱۵۱۴): از آنجائیکه کشتی‌های دزدان دریایی اروپایی در اقیانوس هند رفت و آمد می‌کنند، کالایی در بندر جده تخلیه نشده است. لااقل مدت ۶ سال از آخرین باری که در این بندر کالا تخلیه شد می‌گذرد.

پنج‌شنبه ۱۳ جمادی الاول ۹۲۰ (۶ ژوئیه ۱۵۱۴): برای مقاومت در برابر حملات اروپائیان، که شنیده‌ایم روه به افزایش است، نیروی نظامی جهت اعزام به هند جمع‌آوری شد.

پنج‌شنبه ۲۰ جمادی الاول ۹۲۰ (۱۳ ژوئیه ۱۵۱۴): فرماندار جده اطلاع داد که اروپائیان به حملات خود به سواحل یمن ادامه می‌دهند و اخیراً کاماران، پایگاه تجاری کالای هندی در دریای سرخ را تسخیر کرده‌اند. ژنرال حسین از سلطان درخواست کرد قبل از اینکه اروپائیان تمامی سواحل یمن را اشغال کنند قوای کمکی بفرستد. گذشته از این، او از حمله اروپائیان به جده، هراس دارد.

دوشنبه ۱۲ جمادی الاول ۹۲۱ (۲۴ ژوئن ۱۵۱۵): سلطان برای بررسی وضع لشکر پنجم در میدان حاضر شد. بیش از ۶۰۰ سرباز برای اعزام به هند تعیین

پرتو آلفونسودو آلبوکرک، که در عصر خود وی کشیده شده است. او در اوایل قرن شانزدهم در زمانی که فعالیت پرتغالی‌ها در اقیانوس هند، باستان این ایاس، به رقابت‌های تجاری و نظامی با کشورهای اسلامی منجر شد، فرماندار «ایالت هندوستان» بود.

موباسا (در کنایه امروزی) بصورتی که در *Civitates orbis terrarum* (ر. ک. عکس پائین صفحه ۱۸) کشیده شده است. شهر، مجهز به استحکامات پرتغالی‌ها مدتی پیش از یک قرن، به عنوان بخشی از شبکه تجاری آنها در اطراف اقیانوس، مرکز رقابت پرتغالی‌ها و عرب‌ها بود.

در این نقشه پرتغالی که از کتابی با نویسنده‌ای گمنام که در سال ۱۵۶۰ درباره دریانوردی منتشر شده است و اکنون در آرشیو وزارت اقتصاد در لیسبون نگهداری می‌شود، برداشته شده، مناطق مرکزی «ایالت هندوستان» پرتغال که شامل هندوستان، ایران، عربستان و دریای سرخ می‌شد، نشان داده می‌شود. بنادر و استحکاماتی نظیر گوا، هرمز و عدن نیز نشان داده شده‌اند.

شدند. در میان آنها سربازان جوان، غلامان گاردشاهی، سربازان قدیمی و احتیاط دیده می‌شوند. سلطان با شنیدن ستمگری‌های اروپائیان و تهاجمات مداوم کشتی‌های اروپایی در اقیانوس هند تصمیم گرفت که حدود ۲۰ کشتی در سوئز ساخته شود و با سلاحها و تفنگ و توپ و ادوات جنگی دیگر تجهیز گردد. سلمان عثمانی به سمت فرماندهی این ناوگان انتخاب شد. تعداد ۲۰۰۰ نفر و شاید هم بیشتر، دریانورد ترک و مراکشی تحت فرماندهی او قرار دارند. پس از انتخاب سربازان، سلطان فرمان داد هر چه زودتر عازم شوند.

شعبان ۹۲۳ (اوت ۱۵۱۷): این ماه بازگشت سلمان عثمانی، فرمانده ناوگان کوچکی که از طرف سلطان غوری به هند رفت، را به خود دید. بر طبق اخبار واصله، این فرمانده، حسین فرماندار جدو را به دریا انداخته است. این عمل پس‌آمد منازعمای قدیمی از زمان سلطنت سلطان غوری بود. بعد از مرگ سلطان غوری، سلمان که قدرتمندتر از حسین بود، او را کشت. بهر صورت اینگونه شایع شده است. سلمان تعدادی از اروپائیان را که در اقیانوس هند، محل جنگ تجاری آنها و قطع طریق کشتی‌های تجاری، اسیر شده بودند، همراه آورده است. سلمان و حسین چند شهر هند را تسخیر کرده، ثروت سرشاری گرد آورده‌اند.

جمادی الثانی ۹۲۴ (ژوئن ۱۵۱۸): بنا به منابع خبری مکه، کشتی‌های دزدان دریایی اروپایی در دریای سرخ در رفت و آمدند و راه بر کشتی‌های تجاری می‌بندند. داروغه گزارشی برای شاهزاده امیران فرمانده مصر فرستاده و از او خواسته هر چه زودتر قوای نظامی اعزام دارد، چون ترس از حمله‌ای غیرمنتظره در بندر جدو افزایش یافته است و مسلمانان قادر به جلوگیری از شکست شهر نیستند.

رمضان ۹۲۵ (سپتامبر ۱۵۱۹): از مکه خبر رسید که حدود ۴۰ کشتی اروپایی در دریای سرخ در حوالی جدو در حال حمله و قطع طریق کشتی‌های تجاری دیده شده‌اند. با شنیدن این خبر شاهزاده امیران، فرماندار مصر بعد از بررسی وضع غلامان چرکسی و سربازان دیگر، ۳۰۰ سرباز از بین غلامان و سوارکاران داوطلب برای همراهی زائران و ایجاد پادگانی در جدو برای مقاومت در برابر حملات غافلگیرانه اروپائیان انتخاب کرد.

پنج‌شنبه ۲۸ رمضان ۹۲۵ (۲۵ سپتامبر ۱۵۱۹): امروز نیروها بسوی جدو حرکت کردند. نیروی نظامی که امروز عازم شد، مرکب از حدود ۳۰۰ نفر از غلامان چرکسی و ترکمن بود که از میان سربازان این دو هنگ انتخاب شده بودند. فرمانده آنان یک عثمانی بنام حسین، فرمانده هنگ سواران سبک بود. آنها برای عزیمت با کشتی به جدو، به سوئز رفتند. این روزها از حملات تخریبی اروپائیان که حوالی بندر جدو کشتیرانی کرده باعث وحشت تجار شده‌اند، زیاد صحبت می‌شود. ■

